

УДК 340.01

Черновол С.О.

аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Анотація. Стаття присвячена питанню тлумачення нормативно-правового договору, розкриттю теоретичних та практичних питань нормативного договору як джерела і форми права, його місця і ролі у врегулюванні суспільних відносин, розкриттю його сутності та змісту. Розглянуто проблеми розвитку нормативного договору у вітчизняній правовій системі, застосування договірної регулювання суспільних відносин, процедура договірної правотворчості.

Ключові слова: договір, нормативно-правовий договір, тлумачення договору.

Черновол С.А.

аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

СПОСОБЫ ТОЛКОВАНИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА

Аннотация. Статья посвящена вопросам толкования нормативно-правового договора, раскрытию теоретических и практических вопросов нормативного договора как источника и формы права, его места и роли в регулировании общественных отношений, раскрытию его сути и содержания. Рассмотрены проблемы развития нормативного договора в отечественной правовой системе, применения договорного регулирования общественных отношений, процедура договорного правотворчества.

Ключевые слова: договор, нормативно-правовой договор, толкование договора.

Chernovol S.O.,

Graduate student of Kharkiv National University of Internal Affairs

METHODS OF INTERPRETATION REGULATORY AGREEMENT

Annotation. The article is devoted to the interpretation of the regulatory agreement, the disclosure of theoretical and practical issues of normative treaties as the source and form of law, its place and role in the regulation of public relations, disclosure of its essence and content. The problems of development of normative agreement in Ukrainian legal system, the use of contractual regulation of social relations, the process of law-making treaty.

The work carried out theoretical generalization and solving scientific problems, was to identify the specifics of the legal technique of creation and interpretation of regulatory agreements and some of its species in order to improve lawmaking, pravointerpretatsionnoy and practice. The technique of creating a regulatory agreement proposed to be defined as a technique of drawing up the draft text of the agreement and the procedures for its conclusion and entry into force. General requirements for the art of creating the regulatory agreement proposed to be divided into textual and procedural. Separately allocated a group of requirements for the use of special means of legal technique when creating the regulatory text of the treaty. The peculiarities of the legal technique of creating international, constitutional law, administrative regulations and collective agreements. Revealed the structure of the legal interpretation of the art regulatory agreements. It is proved that this structure can be distinguished instrumental (means of interpretation) and technological part.

The instrumental part is represented by means of interpretation, which, depending on the degree of the need to allocate suggested: the basic needs required additional and optional. Shows the general characteristics of these types of means of interpretation. The peculiarities of the legal interpretation of certain types of machinery regulatory agreements.

Key words: contract, the legal agreement, the interpretation of the contract.

Актуальність проблематики. Впродовж останніх років в українському законодавстві спостерігаються тенденції до демократизації та індивідуалізації права, що зумовлено переходом від імперативного до диспозитивного методу правового регулювання великої групи суспільних відносин. У зв'язку з цим зростає питома вага договірної регулювання. Такі тенденції спостерігаються не тільки у сфері приватного, але й публічного права. Розширення сфери договірної регулювання публічно-

правових відносин зумовлює важливість такого виду джерел права як нормативно-правовий договір.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню тематики, що аналізується в науковій статті, присвячена значна кількість наукових та методичних публікацій. Деякі проблеми теми знайшли відображення у працях С. К. Бостана, А. В. Дьоміна, В. М. Іванова, О. С. Йоффе, О. О. Мережка, А. А. Мясіна, В. С. Нерсисянца, Н. М. Пархоменко, Ф. В. Тарановського, Ю. О. Фрицького. Однак питання тлумачення нормативно-правових договорів залишається не повністю розкритими та потребують подальших наукових досліджень.

Мета статті – охарактеризувати способи тлумачення юридичних норм як різновиду юридичної техніки.

Виклад матеріалу. Складовою технології тлумачення нормативно-правових договорів є способи тлумачення, котрі становлять єдність певних однорідних прийомів. О. Ф. Черданцев справедливо відзначає, що «діяльність інтерпретатора, щоби бути раціональною, неодмінно орієнтується на певну сукупність правил тлумачення, котрі мають на меті раціоналізувати вказану діяльність. ... Знання цих правил і вміле їх використання складають неминучий елемент професійної культури юриста» [1, с. 120].

Першим, хто зупинився на питаннях способів тлумачення юридичних норм, був Ф. Савіньї [2, с. 222]. Такими способами вчений називав мовне, логічне, системне та історичне тлумачення. Кожне з них є рівною мірою необхідним задля досягнення мети, якою, на думку німецького вченого, була реконструкція думки законодавця.

У розробку способів тлумачення значний внесок було зроблено дореволюційним правознавцем Є. В. Васьковським, котрий писав: «тлумачення розпадається на дві стадії відповідно до тих засобів, що ведуть до розуміння норм. ... суть кожної норми можна визначити передусім за посередництва значення слів, з яких вона складається. В такому випадку тлумачення є виключно словесним, оскільки має справу тільки зі словесною оболонкою норми і веде до розкриття словесного чи буквального її змісту» [3, с. 31].

Однак, на думку вченого, слова «рідко є повним утіленням думки», а відтак є потреба у встановленні дійсного внутрішнього змісту норм за допомогою реального тлумачення [3, с. 31]. Під словесним тлумаченням Є. В. Васьковський розумів граматичне (філологічне), а під реальним – логічне, історичне, телеологічне тощо. Всі ці способи допомагають «відтворити ті уявлення і поняття, котрі пов'язував з даною нормою її творець» [3, с. 30]. Огляд публікацій свідчить, що в літературі склалася наче би беззаперечна думка стосовно виокремлення філологічного, системного та історичного тлумачення [4, с. 364–415]. Проблематичним є виокремлення таких способів, як: логічне, техніко-юридичне, функціональне, телеологічне та соціологічне.

Цікавою в цьому контексті є позиція С. С. Алексєєва. Вчений писав: «... принципово важливо розмежовувати два шари у предметі тлумачення: по-перше, чуттєву реальність права – зовнішню його форму, інші зовнішні обставини і, по-друге, що стосується логічної й техніко-юридичної організації змісту права» [5, с. 299]. Кожному «шару» відповідають свої способи тлумачення. У цілому номенклатура способів тлумачення, на думку науковця, виглядає таким чином: граматичне, логічне, спеціально-юридичне, систематичне та історико-політичне (функціональне) [5, с. 300].

Під філологічним (мовним, текстовим, лінгвістичним) тлумаченням розуміють такий спосіб встановлення змісту юридичних норм, який відбувається за посередництва аналізу засобів і правил лінгвістики й філології. Використання цього виду тлумачення є цілком необхідним з огляду на те, що юридичні норми об'єктивуються назовні у формі тексту джерела права. Відтак потреба у знанні правил мови існує, по-перше, на стадії формулювання юридичних норм, адже текст повинен якомога чіткіше зафіксувати думку, котру у нього вкладають. Та ж сама потреба у знанні правил мови виникає, коли інтерпретатор розшифровує закладене у текст повідомлення.

Відомий дореволюційний правник П. І. Люблінський ставив під сумнів потребу у виокремленні такого способу тлумачення як філологічне чи лінгвістичне: «Те, що зазвичай розуміють під граматичним тлумаченням, по суті, зовсім не тлумачення. Це – просте засвоєння вираженої законодавцем у словах думки, незалежно від тих чи інших висновків, котрі можуть бути з них зроблені. Ми засвоюємо тут закон, як ми засвоюємо будь-яку написану фразу. Тут немає тлумачення волі законодавця у власному розумінні, а лише засвоєння законодавчого тексту» [6, с. 123].

З цим поглядом навряд чи можна погодитись, адже тут допускається можливість засвоїти текст не засвоївши його змісту. Можливо, що в цьому і полягає причина, через яку позиція П. І. Люблінського не знайшла широкої підтримки у колі майбутніх дослідників тлумачення норм права.

Зміст юридичної норми становить собою багатогранне явище, пізнання якого відбиває складність його феномену. Нормотворець виражає свою думку передусім з використанням правил мови, «записує норму» у нормативний контекст, і, при цьому, робить це за певних політичних і соціально-економічних умов. Ця обстановка створення норми накладає, так би мовити, відбиток на самий зміст, і визначає шляхи й способи його відтворення. При цьому, те, що П. І. Люблінський називає «простим засвоєнням», є тим з якого починається тлумачення.

Слід підтримати позицію, стосовно того, що знання філології як передумова тлумачення відрізняється від філологічного тлумачення як способу тим, що у останньому може за деяких обставин виникнути спеціальна потреба, в той час як знання мови є потребою загального розуміння юридичних норм.

Спеціальна потреба у розумінні правил мови виникає тоді, коли норму права можна наповнити двома чи більше змістами. Філологічне тлумачення допомагає обмежити цю варіативність. Л. І. Чулінда, провівши узагальнення прийомів філологічного тлумачення, наводить такий їх перелік: а) слова і словосполучення в нормативному акті мають таке саме значення, як і в літературній мові, якщо немає підстав для їх іншої інтерпретації; б) якщо існує легальна дефініція терміну або якщо правотворець в інший спосіб визначив його значення, то саме в цьому значенні і має розумітися термін; в) значення терміну, встановлене для однієї галузі права, не поширюється на інші галузі без достатніх підстав; г) якщо у нормативному акті не визначено у будь-який спосіб значення юридичних термінів, то їм надається те значення, в якому вони вживаються у юридичній науці та практиці; д) якщо в нормативно-правовому акті використано технічні або інші спеціалізовані терміни, значення яких не визначено правотворцем, то їм надається те значення, яке вони мають у відповідних галузях знань; е) якщо термін неодноразово згадується в одному

нормативно-правовому акті, необхідно виходити з того, що він вживається в одному значенні; є) різним термінам не надається одного й того самого значення без вагомого обґрунтування; ж) окремі слова і словосполучення тексту нормативно-правового акта не можуть бути зайвими або позбавленими значення; з) значення складних висловлювань встановлюється відповідно до синтаксичних правил мови, якою сформульовано текст нормативно-правового акта; и) при тлумаченні тексту нормативно-правового акта, викладеного не на мові першоджерела, звертаються до тексту першоджерела.

Запропоновані способи тлумачення не претендують на загальність, адже стосуються саме нормативно-правових актів, що є проявом охарактеризованого нами раніше «законоцентризму» вітчизняного правознавства. Водночас більшість з них таки можуть бути продуктивно застосовані і при тлумаченні нормативно-правових договорів.

Системний спосіб тлумачення використовується у зв'язку з такою властивістю юридичної норми, як системність – змістовна пов'язаність з іншими юридичними нормами. При характеристиці об'єкта тлумачення, юридичні норми утворюють систему, у межах якої відбувається їх диференціація, своєрідний внутрішній поділ праці. Системне тлумачення допомагає відстежити внутрішні смислові зв'язки в системі права та віднайти такий зміст норми, який би найкращим чином узгоджувався з іншими нормами. Дослідники вказують, що систематичне тлумачення включає такі прийоми: а) встановлення місця норми в системі права; б) встановлення інших норм, котрі співвідносяться з нормою що тлумачиться на основі різноманітних взаємозв'язків; в) встановлення ієрархічного положення двох чи більше приписів залежно від їхньої належності до актів вищої чи нижчої юридичної сили; г) зіставлення двох чи більше юридичних норм вже після того, як була виявлена їхня співвіднесеність; д) встановлення особливостей спільного застосування двох чи більше юридичних норм [7, с. 58-62].

При застосуванні системного тлумачення насамперед слід встановити, з яким різновидом нормативно-правового договору інтерпретатор має справу (міжнародним, конституційним, адміністративним, колективним договором чи угодою). З'ясувавши це питання, слід надалі визначити, з якими актами цей договір пов'язаний ієрархічними зв'язками, а з якими функціональними. Якщо нормативно-правовий договір прийнято на основі акту, котрий має вищу юридичну силу слід установити ієрархічні зв'язки норми, що тлумачиться. Якщо ж нормативно-правовий договір є найвищою ланкою у своїй ієрархічній структурі, тоді, звісно, потреби у встановленні таких зв'язків немає.

Міжнародні договори можуть містити положення, котрі вже набули конкретизації у прецедентному праві міжнародних судових інстанцій. Тут ми маємо справу з функціональними зв'язками конкретизації, які теж неодмінно повинні бути встановлені у процесі тлумачення. Інші ж нормативно-правові договори подібних зв'язків не мають.

Будь-яка норма в нормативно-правовому договорі вищої юридичної сили залишає певний простір для конкретизації її змісту. При цьому, якщо норма нижчої юридичної сили суперечить нормі вищої юридичної сили, слід обрати компромісний

варіант тлумачення, за якого перша норма залишиться чинною принаймні частково [8, с. 46].

Історико-політичне тлумачення використовується у зв'язку з тим, що будь-яка юридична норма створюється і застосовується в певному конкретно-історичному контексті, котрий накладає відбиток на її зміст.

Історичне тлумачення об'єднує декілька самосійних прийомів (правил) встановлення змісту юридичних норм. Так, якщо з норми були вилучені певні ознаки (або навпаки, такі ознаки були додані), то неможна її тлумачити в такий спосіб, наче би вона ще має попередній зміст [9, с. 68].

При цьому слід розуміти, що зміна однієї норми у межах нормативно-правового договору прямо чи опосередковано призводить до зміни змісту пов'язаних норм. Історичне тлумачення, таким чином, повинно використовувати прийоми порівняння змісту попередньої й наступної редакцій нормативних договорів.

О. О. Смірнов та А. Г. Манукян наводять ще декілька правил історичного тлумачення: норма, котра міститься у пізнішому за часом акті, має перевагу над тією, котра була встановлена попереднім актом, що регулювала такі ж суспільні відносини, якщо інше не передбачено законом [9, с. 65].

Телеологічне тлумачення набуває особливої ваги при тлумаченні саме нормативно-правових договорів. Це можна пояснити тією обставиною, що, як і нормативно-правові акти, більшість нормативно-правових договорів спрямована на виконання певної соціальної функції – ефективного впорядкування суспільних відносин у певній галузі. Тому слід брати до уваги мету кожного конкретного нормативно-правового договору.

Т. Я. Насиров визначає телеологічне тлумачення, як «діяльність, котра здійснюється суб'єктами права і спрямована на встановлення за допомогою відособленої групи прийомів аналізу і синтезу цільових параметрів закону, що допомагають розкрити загальну суть і зміст конкретних нормативних приписів» [10, с. 44]. Вбачається, що у такому разі застосування телеологічного тлумачення дещо необгрунтовано звужене до законів, хоча, мета є іманентною властивістю будь-якого іншого джерела права, і зокрема нормативно-правового договору.

З-поміж прийомів, котрі опосередковують встановлення мети юридичної норми, Т. Я. Насирова виділяє: а) висновок про мету інтерпретованої норми, що здійснюється на основі мети іншого нормативного припису; б) висновок про мету норми, виходячи з загальної мети правового акту; в) встановлення зв'язків загальних і спеціальних норм; г) висновки щодо змісту інституту, галузі права, у котру входить тлумачувана норма; д) висновок щодо мети звичайного закону, виходячи з мети конституційного положення; е) аналіз матеріалів, що передували ухваленню норми та інших допоміжних матеріалів [10, с. 44–66].

Одним із малодосліджених питань у сфері тлумачення норм права є так зване еволюційне тлумачення (за іншою термінологією функціональне, пристосувальне, інструментальне, динамічне чи раціональне).

У вітчизняній науці вперше означену тему почав висвітлювати О. Ф. Черданцев [11, с. 167]. Позиція вченого полягала у тому, що не дивлячись на те, що норма наділена єдиним справжнім змістом, деякі її елементи можуть набувати нового відтінку

при їх застосуванні – це передусім стосується оціночних понять. Аналіз літератури свідчить, що радянська правова наука в цілому не сприймала такого підходу. Однак як зазначають у літературі, деяким фундаментальним джерелам права властивий вельми ускладнений механізм внесення змін, у зв'язку з чим їхня адаптація до умов сьогодення є можливою лише за посередництва інтерпретації. Відтак, не дивлячись на те, що й нині деякі теоретики залишаються на боці старої маргінальної теорії законності, на практиці назріла потреба у формулюванні такої теорії інтерпретації юридичних текстів, яка б не тільки допускала еволюційне тлумачення, але й надавала інтерпретатору практичні вказівки щодо його здійснення.

Висновок. Тлумачення нормативно-правового договору є одним із ключових моментів теорії та практики нормативно-правових договорів. Власне саме від тлумачення залежить ефективність застосування нормативно-правового договору. Тому тлумачення є одним із надійних інструментів забезпечення функціонування правової системи в цілому. Варто відзначити, що у зв'язку з переходом країни до ринкової економіки, децентралізації правового регулювання, сфера тлумачення та застосування договірних відносин істотно розширилася, сформувалася чітка тенденція до збільшення використання договорів як регуляторів суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора / А. Ф. Черданцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.
2. Savigny F.K. System of the Modern Roman Law / F.K. Savigny. – Madrass : J. Higginbotham, 1867. – 350 p.
3. Васильковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов / Е.В. Васильковский. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1997. – 128 с.
4. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – 512 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – В 2-х т. – М. : Юр. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
6. Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса : Пособие к практическим занятиям по уголовному праву / П. И. Люблинский. – Петроград : Типо-лит. Руманова, 1917. – 270 с.
7. Толстик В. А. Системное толкование норм права / В. А. Толстик, Н. Л. Дворников, К. В. Каргин. – М. : Юриспруденция, 2010. – 136 с.
8. Савчин М. В. Конформне тлумачення Конституції та забезпечення єдності правової системи в діяльності Конституційного Суду України / М. В. Савчин, Р. В. Марчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 44–52.
9. Смирнов А. В. Толкование норм права : учеб.-практ. пособие / А. В. Смирнов, А. Г. Манукян. – М. : Проспект, 2008. – 144 с.
10. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона : Теория и практика / Т. Я. Насырова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 144 с.
11. Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – 191 с.

References:

1. Cherdantsev A. F. Tolkovanie prava i dogovora / A. F. Cherdantsev. – M. : YuNITI-DANA, 2003. – 381 s.
2. Savigny F.K. System of the Modern Roman Law / F.K. Savigny. – Madrass : J. Higginbotham, 1867. – 350 p.
3. Vaskovskiy E. V. Rukovodstvo k tolkovaniyu i primeneniyu zakonov / E.V. Vaskovskiy. – M. : Yurid. byuro «Gorodets», 1997. – 128 s.
4. Nedbaylo P. E. Primenenie sovetskih pravovyih norm / P. E. Nedbaylo. – M. : Gosyurizdat, 1960. – 512 s.
5. Alekseev S.S. Obschaya teoriya prava / S.S. Alekseev. – V 2-h t. – M. : Yur. lit., 1982. – T. 2.
6. Lyublinskiy P. I. Tehnika, tolkovanie i kazuistika ugovolnogo kodeksa : Posobie k prakticheskim zanyatiyam po ugovolnomu pravu / P. I. Lyublinskiy. – Petrograd : Tipo-lit. Rumanova, 1917. – 270 s.
7. Tolstik V. A. Sistemnoe tolkovanie norm prava / V. A. Tolstik, N. L. Dvornikov, K. V. Kargin. – M. : Yurisprudentsiya, 2010. – 136 s.

8. Savchin M. V. Konformne tlumachennya KonstitutsIYi ta zabezpechennya EdnostI pravovoYi sistemi v dIyalnostI KonstitutsIynogo Sudu UkraYini / M. V. Savchin, R. V. Marchuk // Byuleten MInIsterstva yustitsIYi UkraYini. – 2010. – # 11. – С. 44-52.
9. Smirnov A. V. Tolkovanie norm prava : ucheb.-prakt. posobie / A. V. Smirnov, A. G. Manukyan. – M. : Prospekt, 2008. – 144 с.
10. Nasyirova T. Ya. Teleologicheskoe (tselevoe) tolkovanie sovetskogo zakona : Teoriya i praktika / T. Ya. Nasyirova. – Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta, 1988. – 144 s.
11. Cherdantsev A. F. Voprosyi tolkovaniya sovetskogo prava / A. F. Cherdantsev. – Sverdlovsk : Izd-vo Sverdl. yurid. in-ta, 1972. – 191 s.

***Рецензент:** доктор юридичних наук, Теремецький В.І.*